

NAGY ANDRÁS

Az Európa és Kelet-Ázsia közötti kereskedelem elemzése

1955–1993-as adatok kereskedelemlámlási modellje alapján

A rendkívül dinamikus kelet-ázsiai export nagyon egyenlőtlenül oszlott el a világ különböző importáló régiói, s ezen belül az európai régiók között. Hasonló aránytalanság jelentkezik az ellenkező irányban is: Nyugat-Európa nemcsak összehasonlíthatatlanul többet exportált a kelet-ázsiai övezetekbe, mint a két kelet-európai övezet, de kivitelének növekedése is sokkal egyenletesebb és gyorsabb volt. A kelet-ázsiai export igen gyors növekedése a nyolcvanas évek közepétől Japán esetében szinte teljes egészében a gépeknek, a másik két kelet-ázsiai régió esetében pedig nagyrészt a gépeknek és az egyéb iparcikknek köszönhető. A kereskedelemlámlási mutatók alakulásából arra lehet következtetni, hogy a politikai kapcsolatok és azok változásai nagyon erősen hatnak a kereskedelem alakulására. Igen erős azonban a kereskedelempolitika hatása is, ennek tudható be például, hogy Nyugat-Európa és a kelet-ázsiai régiók kereskedelme többnyire a felét sem éri el annak, ami lehetőségeikből adódna. Ugyanez mondható el a közép- és kelet-európai országokról, ahol számitani lehet a kelet-ázsiai régiókkal bonyolítható forgalom gyors bővülésére.*

Az Európa és Kelet-Ázsia közötti kereskedelmet az alábbiakban mintegy negyven év, az 1955–1993 közötti időszak adatai alapján, egy kereskedelemlámlási modell segítségével vizsgáljuk meg. A nemzetközi kereskedelemben fellelhető új tendenciákat egy nagyobb kutatás keretében elemeztük, mely nem adott országok vagy országpárok külkereskedelmi kapcsolataira irányult, hanem a világ egész áruforgalmában végbemenő strukturális változásokat igyekezett feltárni egy konzisztens rendszeren belül. Ennek részeredménye ez a tanulmány, amely támaszkodik a nemzetközi kereskedelem strukturális változásait feltáró, hosszú évek óta folyó munkára is (Nagy [1972], [1977], [1980], [1983], [1985], [1995]).

A vizsgálatunk alapjául szolgáló kereskedelemlámlási modell adatait az ENSZ kiadványa, a *Monthly Bulletin of Statistics* (MBS) publikálja rendszeresen,¹ azokat vontuk össze 11 övezetre és 6 árucsoportra.² Az övezetek kereskedelmét vagy az árucsoportonkénti forgalmát összegezve a világ összforgalmát (*WT*) kapjuk. Felhívjuk a figyelmet, hogy amikor kereskedelmi áramlásokról beszélünk, akkor ennek számszerű nagysága eltérhet a külkereskedelmi statisztikában nyilvántartott export- és importértékektől, ahol

* A tanulmány alapjául szolgáló kutatást az OTKA T 018311 sz. témája támogatta. Ez a tanulmány előadás formájában elhangzott a nimes-i Paul Valéry Egyetem nemzetközi kelet-ázsiai szemináriumán 1997. június 20-án.

¹ Minden évben a februári és májusi szám közli a *D* táblázatokban.

² Az övezeteket és árucsoportokat, valamint ezek rövidítéseit a cikk végén található függelékben soroljuk fel.

az előbbieket rendszerint *fob*, az utóbbiakat *cif* paritáson³ szokták számba venni. A kereskedelemáramlási modellekben viszont *A* ország *B* országba irányuló exportjának értéke megegyezik *B* ország *A* országból származó importjának az értékével, akkor is, ha *B* ország importkiadásai – a szállítási, biztosítási és egyéb költségek miatt – nagyobbak, mint *A* ország exportbevételei. Az ENSZ statisztikai hivatala az MBS-ben közölt áramlási adatokat, ahol csak lehetett, az exportadatok alapján, vagyis *fob* paritáson állította össze. Mivel ez nem tartalmazza a szállítási és egyéb költségeket, az import modellbeli értékei alacsonyabbak a ténylegesnél, a kereskedelmi mérlegekben pedig a többletek magasabbak, a hiányok alacsonyabbak a pénzügyi nyilvántartásokban szereplő egyenlegeknél. A MBS folyó dollárban adja meg az áramlások értékét, ezért a dollár árfolyamváltozásai erősen befolyásolják a megfigyelhető tendenciákat.

Ebben a tanulmányban három európai és három kelet-ázsiai övezet közötti kereskedelem alakulását elemezzük. Övezeteink a következők: a Szovjetunió, illetve az európai FÁK-országok (a továbbiakban Szovjetunió, *SU*), Közép-Kelet-Európa (Kelet-Európa, *EE*), Nyugat-Európa (*WE*), valamint Japán (*JP*), az ázsiai szocialista országok (szocialista Ázsia, *SA*), és főként az úgynevezett kis tigrisekből álló Kelet-Ázsia (*AS*). Mivel a nemzetközi kereskedelmi kapcsolatok hosszú távú strukturális változásai állnak figyelmünk középpontjában, igyekeztünk minél kevesebbet változtatni az egyes országok övezeti besorolásán.⁴ Az 1989 utáni politikai változások egyes következményeit azonban nem hagyhattuk figyelmen kívül. Így a Szovjetunióval jelzett övezet 1992-től kezdve a Független Államok Közössége (FÁK), vagyis a korábbi Szovjetunió európai országait jelöli a balti államok kivételével.⁵ A közép- és kelet-európai országok adatai 1992-től kezdve tartalmazzák a balti országok, Jugoszlávia, Szlovénia és Horvátország adatait is.⁶ 1991-ig a szocialista Ázsia elnevezésű övezet Kínán kívül Vietnámot, Észak-Koreát és Mongóliát is magában foglalta, bár az egymás közti kereskedelmi forgalmukat korábban sem hozták nyilvánosságra. Ennek az övezetnek az 1991–1993 közötti exportadatai csak a Kínai Népköztársaság adatait tartalmazzák, az importadatai pedig hiányoznak. 1992-től Kelet-Ázsia adatai között tartják nyilván Kína importadatait, valamint a többi korábbi ázsiai szocialista ország és a korábbi ázsiai szovjet köztársaságok kereskedelmi áramlásait.

A következőkben először bemutatjuk a különböző európai és kelet-ázsiai övezetek közötti kereskedelem növekedését, majd az áruszerkezet átalakulását elemezzük. A harmadik és negyedik pontban azt vizsgáljuk, hogy a kereskedelempolitikai tényezők milyen módon és mértékben befolyásolják a kereskedelmet az említett európai és ázsiai övezetek között. Ennek érdekében kiszámítjuk a kereskedelemintenzitási mutatókat, és vizsgáljuk alakulásuk tendenciáit. Végül néhány következtetést vonunk le az Európa és Kelet-Ázsia közötti kereskedelem várható alakulásáról.

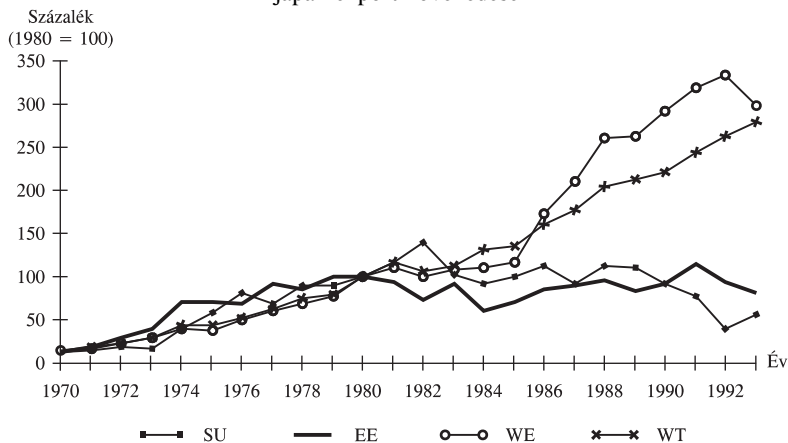
³ A *free on board (fob)* paritás szállítási költségeket rendszerint nem tartalmaz, a *cost, insurance and freight (cif)*, ezzel szemben magában foglalja a szállítási, biztosítási és egyéb költségeket is.

⁴ Az egyes övezetekhez tartozó országok felsorolása megtalálható: UN Standard Country Codes, Statistical Papers, Series M No. 49.

⁵ A FÁK országai közötti kereskedelmet még nem jelentik, ezért azok az ENSZ-statisztikákban nem szerepelnek. 1991-től kezdve a korábbi szovjet államok külkereskedelmi forgalmát kereskedelmi árfolyamon veszik számba, ezért azok közvetlenül nem hasonlíthatók pontosan össze a korábbi évek adataival.

⁶ A jugoszláv kereskedelem adatai korábban a nyugat-európai országok között (*WE*) szerepeltek.

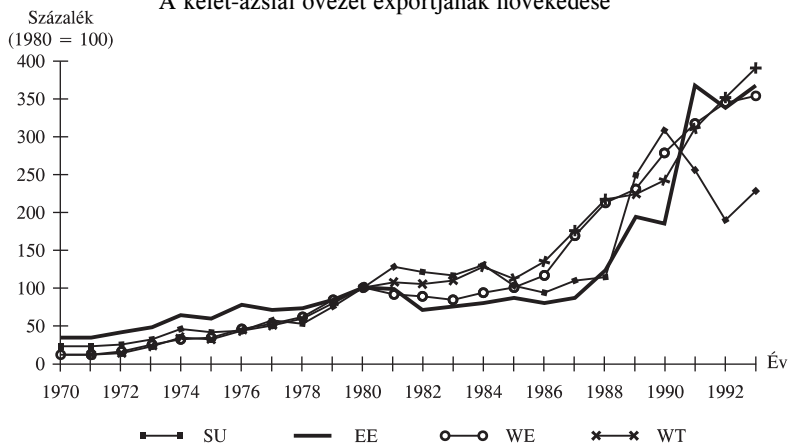
1. ábra
A japán export növekedése

2. ábra
A szocialista Ázsia exportjának növekedése

3. ábra
A kelet-ázsiai övezet exportjának növekedése

A kereskedelem bővülése Európa és Kelet-Ázsia között

Közismert, hogy az elmúlt évtizedekben a kelet-ázsiai országok exportja rendkívül gyors ütemben nőtt: Japán kivitele például 1970 és 1980 között hétszeresére, majd 1980 és 1993 között 2,8-szorosára emelkedett (*F1. és F2. táblázat*). A másik két kelet-ázsiai övezet (szocialista Ázsia és Kelet-Ázsia) exportjának növekedése még gyorsabb volt: 766 és 864 százalék az első periódusban, 360 és 290 százalék a másodikban a megfelelő sorrendben. Ez a rendkívül dinamikus export azonban nagyon egyenlőtlenül oszlott el a világ különböző importáló régiói között (lásd az *1., 2. és 3. ábrát*). Míg például Japánnak a Nyugat-Európába irányuló exportja közel háromszorosára emelkedett 1980 és 1993 között, vagyis gyorsabban nőtt, mint Japán összes kivitele, addig a Szovjetunióba irányuló exportja 43 százalékkal volt alacsonyabb 1993-ban, mint 1980-ban, és ugyanakkor 18 százalékkal csökkent a Kelet-Európába irányuló kivitele is. A Kína által dominált szocialista Ázsia exportjának alakulása eltérő képet mutat: Nyugat-Európa importja gyorsabban nőtt ebből az övezetből, mint Japánból (418 százalékkal 1980 és 1993 között), a Szovjetunió importja megduplázódott, ezzel szemben Kelet-Európa importja 52 százalékkal csökkent ugyanebben az időben. Jobbára a „kis tigriseket” tömörítő Kelet-Ázsia övezet exportja gyorsan nőtt mindhárom európai övezetbe 1980 és 1993 között: Nyugat-Európába 354, Kelet-Európába 367, a Szovjetunióba pedig 228 százalékkal.

Természetesen nemcsak az exportdinamikák közötti különbségek tarthatnak érdeklődésre számot, hanem a volumenadatok eltérései is, továbbá az, hogyan változott az európai régiók részesedése az ázsiai övezetek összes kivitelében. Japánnak Nyugat-Európába irányuló kivitele például 64 117 millió dollárt tett ki 1993-ban, míg Kelet-Európába és a Szovjetunióba irányuló exportja mindössze 660 és 1581 millió dollár volt. Míg tehát Nyugat-Európa részesedése a japán összes kivitelből 18 százalékot tett ki ebben az évben, addig Kelet-Európáé és Szovjetunióé 0,2 és 0,4 százalék volt csupán. Hasonló volt a másik két ázsiai övezet exportjának megoszlása az európai övezetek között: 1993-ban a szocialista Ázsiának és Kelet-Ázsiának a Szovjetunióba és Kelet-Európába irányuló kivitele csak 2,8 és 8,4 százaléka volt a Nyugat-Európába irányuló exportjuknak. Ilyen hatalmas méretkülönbségek mellett a növekedési ráták eltérései még látványosabbak; a nyugat-európai piacokra irányuló, nagyságrendekkel nagyobb exportvolumenek lényegesen gyorsabban emelkedtek, mint a Kelet-Európába és a Szovjetunióba áramló viszonylag csekély export.

Az ellenkező irányú forgalmat szemügyre véve, azt a meglepő jelenséget tapasztaljuk, hogy míg a volt Szovjetunió és Kelet-Európa összes exportja jelentősen csökkent az 1990–1993 közötti években, addig a Japánba és a többi kelet-ázsiai övezetbe⁷ irányuló kivitelük számottevően nőtt. Érdemes emlékeztetni a Szovjetunióba irányuló japán export tendenciájára is, mely erősen csökkent ebben az időszakban. Ennek ellenére a Szovjetunió és a kelet-európai országok lényegesen lassabban növelték kivitelüket a kelet-ázsiai övezetekbe 1980 és 1993 között, mint az előző évtizedben: míg exportjuk a hetvenes években háromötzörösére emelkedett, addig a következő 13 évben csak 30-40 százalékkal nőtt.

Nyugat-Európa nemcsak összehasonlíthatatlanul többet (ötször-tízszer annyit) exportált a kelet-ázsiai övezetekbe, mint a két kelet-európai régió, de kivitelének növekedése is sokkal egyenletesebb és gyorsabb volt. Exportja öt-hatszorosára nőtt a hetvenes években és – majdnem egyformán – 380 százalékkal emelkedett 1980 és 1993 között Japánba és a többi kelet-ázsiai övezetbe.

A kereskedelmi mérlegekre rátérve, az európai övezetek egyenlege erős hiányt mutatott a Japánnal folytatott kereskedelmükben a hetvenes évek közepe óta. E téren a nyugat-

⁷ Mivel Kína importja 1991-től az Kelet-Ázsia övezetben jelenik meg, elemzésünknek ebben a részében a szocialista Ázsia és a Kelet-Ázsia övezeteket együttesen kezeljük.

európai deficit 1993-ban már 32 milliárd dollárt tett ki. Mivel a Kelet-Európába irányuló japán export 1990-től jelentősen csökkent, Japán exporttöbblete nem emelkedett, hanem mérséklődött a régióval szemben, az európai FÁK-országok pedig egyenesen kiviteli többletet értek el ebben az időszakban és relációban. Nyugat-Európa kereskedelmi mérlege gyakran volt negatív a másik két ázsiai övezettel szemben is a nyolcvanas évek óta, hiánya 1990-ben 7,5, 1993-ban közel 6 milliárd dollárt tett ki. A Szovjetunió mérlege ezekben az irányokban többletről hiányra változott 1990 után, míg a kelet-európai országok rendszeresen exporttöbbletre tettek szert a másik két ázsiai övezettel szemben.

Az áruösszetétel változása

Három árucsoportot hoztunk létre a kereskedelemben végbement szerkezeti változások szemléltetése érdekében. Összevontuk a mezőgazdasági termékeket, a nyersanyagokat és a fűtőanyagokat az alacsony feldolgozottságú termékek (*PRIM*) kategóriájába, az ipari termékek közül pedig kiemeltük a gépeket (*MACH*), s így ott a vegyipari és egyéb iparcikkek (*OTHMAN*) maradtak. A három árucsoport kódjai a SITC-klasszifikáció szerint a következők:

- alacsony feldolgozottságú termékek (*SITC* 0+1+2+3);
- egyéb iparcikkek (*SITC* 5+6+8);
- gépek (*SITC* 7+9).

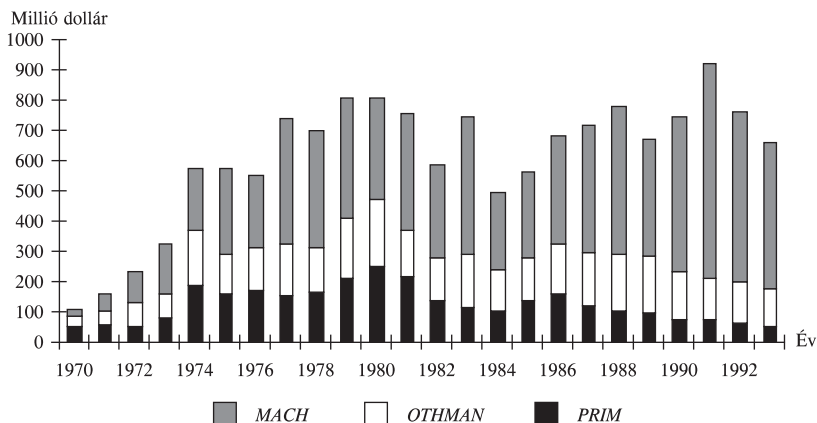
A 4. és 5. ábrán látható, hogyan változott Japán és a Kelet-Ázsia övezet Kelet-Európába irányuló kivitelének értéke és áruösszetétele 1970 és 1993 között. Japán kivitele 1970 után kezdett jelentősen nőni, de a gépek részesedése egészen a nyolcvanas évek közepéig ötven százalék körül maradt. Attól kezdve a feldolgozatlan termékek és az egyéb iparcikkek részesedése a Kelet-Európába irányuló kivitelében erősen csökkent, a gépeké pedig 70 százalék fölé emelkedett. A Kelet-Ázsia övezet exportja Kelet-Európába csak a nyolcvanas évek vége óta mutat jelentős emelkedést. Azóta a feldolgozatlan termékek részesedése jelentősen csökkent: a gépek és egyéb iparcikkek teszik ki a kivitel 80 százalékát, a gépek önmagukban 30 százalékot képviselnek.

A 6. és 7. ábra mutatja Japán és a Kelet-Ázsia övezet Nyugat-Európába irányuló kivitelének alakulását. Ne tévesszük szem elől, hogy ezeken egy nagyságrenddel nagyobb értékek szerepelnek a függőleges skálán, mint az előző két ábrán, tehát az export értéke többszöröse a Kelet-Európába irányuló kelet-ázsiai kivitelnek! Az export növekedése a nyolcvanas évek közepétől rendkívüli mértékű, és Japán esetében szinte teljes egészében a gépeknek, Kelet-Ázsia esetében pedig a gépeknek és az egyéb iparcikkeknek köszönhető. A feldolgozatlan cikkek kivitele eltűnt a japán exportból, és rendkívül alacsony maradt a többi kelet-ázsiai ország Nyugat-Európába irányuló kivitelében is. A könnyűipari termékek részesedése viszonylag alacsony a japán kivitelben, de magas a Kelet-Ázsia övezet exportjában. A kelet-ázsiai országok gyakorlatilag nem szállítottak gépeket Nyugat-Európába a nyolcvanas évek előtt, ezt követően azonban rohamosan emelkedett gépexportjuk, és 1993-ra már 40 százalékot ért el kivitelükben.

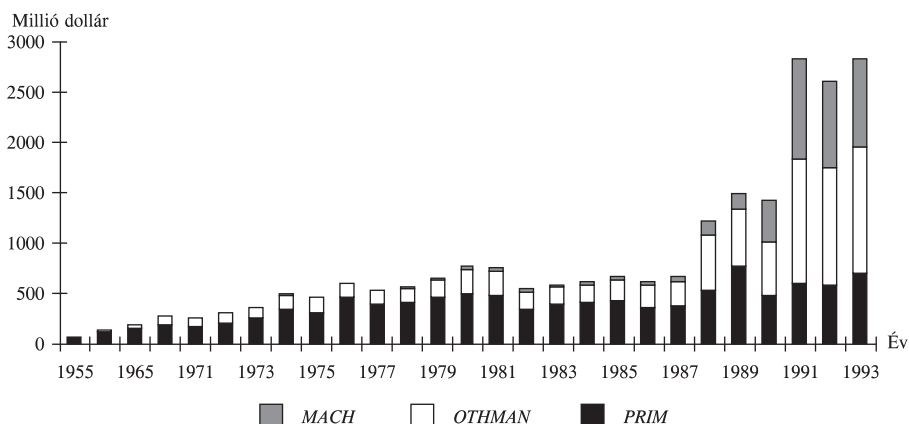
A kereskedelempolitikai hatás, a kereskedelmi intenzitás mérése

Szemügyre véve azokat a rendkívül erős változásokat, amelyek az elmúlt évtizedekben a Kelet-Ázsia és Európa közötti kereskedelmi kapcsolatokban végbementek, felmerül a kérdés, hogy milyen tényezők okozták ezeket. Nyilvánvaló, hogy mind a kínálat, mind a kereslet gyorsan bővült ezekben az években, egyrészt a Japánban és az újonnan iparoso-

4. ábra
Japán exportja Kelet-Európába árucsoportonként

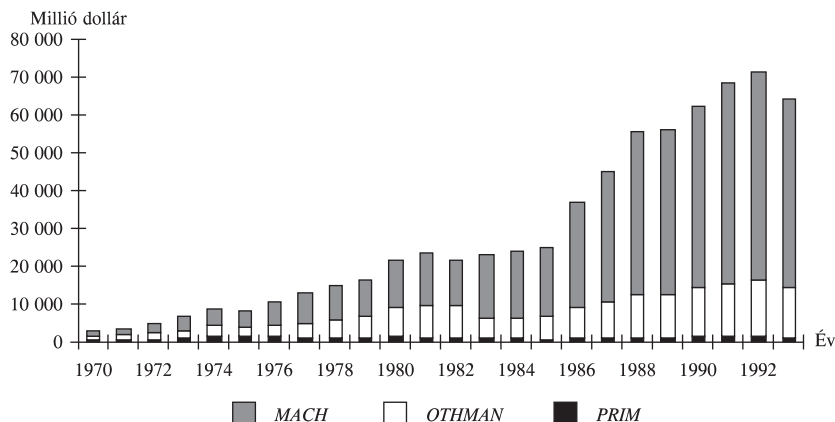
5. ábra
A kelet-ázsiai övezet exportja Kelet-Európába árucsoportonként

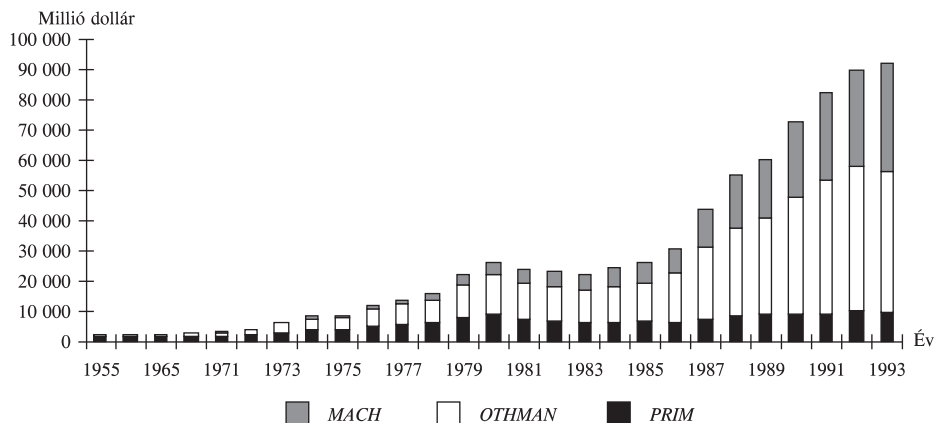
dó ázsiai országokban lezajlott gyors gazdasági fejlődés, másrészt az Európa mindkét felében megvalósított külgazdasági liberalizálás következtében. Mivel az ázsiai gazdasági fejlődés kifejezetten exportorientált volt, az ő oldalukról erősen érvényesült az exportnyomás (*push effect*). Az európai jövedelmek emelkedése és a kereskedelmi liberalizálás következtében az import húzóereje (*pull effect*) is tekintélyes volt. Az európai országok növekvő kereskedelmimérleg-hiánya azt mutatja, hogy a nyomó-húzó hatás az ellenkező irányban (vagyis Európából Ázsiába) nem volt ugyanilyen erős. Pedig az európai politikusok hangsúlyozták az Ázsiába irányuló kivitelük növelésének szükségességét, és az ázsiai országok is liberalizálták a behozatalukat a nemzetközi szabályoknak megfelelően. Utóbbiak mindamelllett számos vámokon és kvótákon kívüli akadállyal korlátozták az importot, s úgy tűnik nem is eredménytelenül.

A kereskedelmi áramlások dinamikus fejlődésének eredményei alapján joggal merül fel a kérdés: bár a kereskedelem gyorsan nőtt ezek között az övezetek között, elég gyors

6. ábra
Japán exportja Nyugat-Európába árucsoportonként

7. ábra
A kelet-ázsiai övezet exportja Nyugat-Európába árucsoportonként

volt-e bővülése? Hogyan ítéltető meg jelenlegi volumene: talán túl sok, esetleg túl kevés, és mihez képest? Mit várhatunk: tovább fog nőni, gyorsabban vagy lassabban, mint ahogy eddig emelkedett?

E kérdések megválaszolásához meg kell vizsgálnunk a forgalom fejlődését előidéző tényezőket, szét kell választanunk és mérnünk kell a kereskedelmi áramlásokra gyakorolt hatásukat. A nemzetközi kereskedelem tudvalévően szövevényes rendszer; az övezetek közötti árumozgásokat látható és láthatatlan vonzások és akadályok szabályozzák. A nemzetközi kereskedelmet – a partnerországok gazdasági potenciálján, erőforrás-ellátottságán és versenyképességén felül – számos politikai, tradicionális és gazdaságon kívüli tényező is befolyásolja.

Elemzésünk során ezeket a tényezőket két csoportba soroltuk:

– a *volumentényezők* az övezetek teljes exportkínálatát és importkeresletét szabályozzák, valójában a kereskedelmi potenciáljukat tükrözik;

– a kereskedelemintenzitási tényezők⁸ a kereskedelempolitika és gazdasági távolság hatásait ragadják meg, megmutatják a partnerek bilaterális kapcsolatainak jellegét, és az összes kivitel, illetve behozatal piacok közötti eloszlását szabályozzák.

A kereskedelemintenzitási mutató kiszámítása azon a feltételezésen alapszik, hogy a kereskedelmi forgalom az exportőr ország „nyomásától”, az importőr ország „húzásától” és a két ország bilaterális kapcsolatait szabályozó különleges tényezőktől függ. Ez azt jelenti, hogy az országok teljes kivitelének, illetve behozatalának nagyságát főként a saját belső gazdasági tényezők szabályozzák. A különböző irányokban megfigyelt kereskedelmi áramlások mértékét azonban a bilaterális kapcsolatokra jellemző tényezők szabályozzák, mint például a szállítási költségek és – ezeknél általában még nagyobb mértékben – a kereskedelempolitikai hatások.

A tényezőknek ebből a kettős felosztásából következik, hogy külön lehet elemezni az országok (vagy övezetek) gazdasági potenciálját által meghatározott *volumenhatást* (vagyis a belső gazdaság „nyomó” és „húzó” hatását) és a különböző irányú áramlásokat ettől eltérítő *intenzitáshatást*. A volumen- és intenzitáshatás szétválasztásának az a módja, hogy először a volumenhatás figyelembevételével kiszámítunk egy fikatív, úgynevezett *normál* áramlást, majd ezt összehasonlítva a megfelelő tényleges áramlással, az intenzitáshatást mint *reziduumot* kapjuk meg.

A kereskedelmi intenzitási mutatóját ezek szerint a következőképpen számítjuk:

$$\delta_{ijk} = \frac{z_{ijk}}{z_{i,k}z_{j,k}}$$

ahol:

$$z_{ijk} = \frac{x_{ijk}}{x_{..k}}, \quad z_{i,k} = \frac{x_{i,k}}{x_{..k}}, \quad z_{j,k} = \frac{x_{.jk}}{x_{..k}}, \quad \text{és}$$

x a kereskedelmi áramlások értékét; i az exportáló övezetet; j az importáló övezetet; k az árucsoportot jelöli.

A δ koefficiens mutatja tehát k árucsoport i övezetből j övezetbe való exportjának intenzitását oly módon, hogy összehasonlítja a tényleges áramlásnak a k árucsoport összes forgalmából való részesedését a normál részesedéssel. Egy kereskedelmi forgalom akkor normál mértékű, ha a részesedése az árucsoport összforgalmából megegyezik az exportáló és az importáló ország összes forgalomban való részesedésének szorzatával, vagyis $z_{i,k}z_{j,k}$ -val.⁹

A kereskedelemintenzitási mutató mindazon tényezők hatását összegzi, amelyek két ország vagy övezet közötti kereskedelem áramlását befolyásolták egy adott időszakban, eltekintve az összes export, illetve import volumenhatásától. Ha két ország bilaterális kapcsolatait a kereskedelempolitikai intézkedések, diszkrimináció, integráció, a tradicionális kapcsolatok, a távolság stb. nem befolyásolták jelentősen, akkor a kereskedelemintenzitási mutató értéke 1 vagy annak közelében lesz. Ha azonban ezek a tényezők jelentősen csökkentik vagy növelik a két ország vagy régió egymásközi forgalmát, akkor a mutató értéke 1 alatt vagy afölött lesz. A normál intenzitású kereskedelmi forgalom csak viszonyítási pont; ahhoz *nem kapcsolódik normatív értékítélet*. Ha egy kétoldalú kapcso-

⁸ A kereskedelemintenzitási mutató (vagy ahogy korábban hívták, a delta mutató) eredete Froment–Zighera [1964], valamint Theil [1967] tanulmányaira vezethető vissza, de maga a gondolat Leontief–Strout [1963] multiregionális input-output elemzéséből származik. Azóta igen sok publikáció alkalmazta a nemzetközi kereskedelem elemzésének ezt a módszerét (lásd például ECE [1973], [1985], Nagy [1977], [1985] és Panic–Vacic [1995]).

⁹ E tanulmány keretei között nem térhetünk ki az árucsoportok szerinti kereskedelmi intenzitásokra. A következő fejezetben csak az övezetek közötti összes forgalom intenzitásait vizsgáljuk.

lat normál mértékű, ez csak azt jelenti, hogy nem befolyásolta kereskedelempolitikai intézkedés, távolság vagy más hasonló hatás (vagy az ellentétes irányú hatások kioltották egymást).

A kereskedelemintenzitási mutatók nem mindig hasonlíthatók össze. A partnerövezetek vagy országpárok nagyságrendi különbségei szisztematikus eltéréseket okozhatnak közöttük, de az idősorok elemzése még ekkor is igen hasznos lehet, mert megmutatja kereskedelempolitikai változások hatását az adott relációban zajló forgalomra. A kereskedelempolitika időnként akadályozza, máskor és máshol viszont előmozdítja és támogatja a nemzetközi árucserét; céljai természetesen mindkét esetben politikailag motiváltak lehetnek. Kereskedelempolitikán nemcsak az exportra és importra közvetlenül ható regulációs eszközöket értjük, hanem mindazokat a gazdasági vagy politikai beavatkozásokat is, amelyek befolyásolhatják a kereskedelmi áramlások irányát vagy megoszlását.

Az intenzitásmutatók idősoraiban három jellegzetes trend figyelhető meg:

- a *stabilitás*, ami lehet a mutató időbeli változatlansága vagy időben egyenletes változása;
- a trend *ellaposodása*, amikor a változás mértéke időben csökken, és a mutató értéke egy bizonyos szinthez közelít;
- a mutató korábbi szintjének vagy trendjének *megváltozása*, a kereskedelempolitika jelentős irányváltása hatására (a gazdasági távolság ugyanis általában nem változik, vagy legalábbis nem hirtelen).

Az intenzitásmutatók tipikus trendjei mögött alapvetően két világgazdasági jelentőségű folyamat húzódik meg:

1. a *világkereskedelem liberalizálása és globalizálódása* következtében az áramlások tartanak a „normál” mértékük felé; ennek következtében az *intenzitásmutatók egyhez közelítenek*;

2. egyes országcsoportok *integrálódása* következtében a csoporton belüli áramlások mutatói *egynél nagyobbak*, az azon kívüli áramlásoké *egynél kisebbek* lesznek.

Azt is meg lehetett figyelni, hogy minél jobban eltérnek a mutatók saját vonzási pontjuktól – az 1. esetben az egytől, a 2. esetben az afeletti, vagy alatti szinttől – időegység alatt annál nagyobb mértékben közelítenek hozzá; ez a fentebb említett ellaposodó trend esete.

Európa és Kelet-Ázsia kereskedelmének intenzitásváltozásai

Az *F3. táblázatban* láthatók a kelet-ázsiai övezetek exportintenzitásának mutatói 1955–1993 között. Japán exportintenzitási mutatóit szemügyre véve feltűnő a különbség a Kelet-Európába irányuló forgalom rendkívül alacsony intenzitása és a Nyugat-Európába, illetve a Szovjetunió régiójába áramló export közepes intenzitása között. Az Kelet-Európába irányuló japán kivitel intenzitása az egész időszak alatt 0,2 alatt maradt, a nyolcvanas évek közepe óta pedig a legtöbb évben még a 0,1-et sem érte el. Más szóval, a Kelet-Európába irányuló japán export még tíz százalékát sem teszi ki a normál áramlásnak, vagyis annak, amit a két övezetnek a világkereskedelemben való részesedése alapján várhatnánk.

A Nyugat-Európába irányuló japán export lassú, de egyenletes intenzitásnövekedést mutat: a hatvanas évek 0,3 alatti szintjéről a mutató 0,5-höz közelít a nyolcvanas évek végén. A japán export tehát még a felét sem éri el a normál áramlásnak, amit részben indokolhatna a két övezet közötti nagy távolság, s a vele kapcsolatos szállítási és egyéb költség. Más esetben viszont a távolság már nem akadály a jóval 1 fölötti intenzitásértékeket mutató japán exportnak, ezért fel kell tételezzük, hogy a nyugat-európai kereskedelempolitika számottevően akadályozza a japán kivitelt. Összehasonlítás kedvéért vessünk egy pillantást az *1. táblázat* adataira!

1. táblázat

Az Észak-Amerikába irányuló japán export intenzitásmutatójának alakulása

1955	1960	1965	1970	1975	1980	1985	1990	1993
1,48	1,90	2,08	2,05	1,53	1,79	1,98	1,89	1,59

Mint látható, az Észak-Amerikába irányuló japán kivitel intenzitása rendkívül magas, a hatvanas évek közepétől a nyolcvanas évek közepéig 2,0 körüli, és azóta enyhén csökkenő irányzatot mutat. Hasonlóképpen igen magas a más fejlett övezetekbe áramló japán export intenzitása is, de még a Latin-Amerikába és Afrikába érkező japán kivitelé is számottevően magasabb, mint a Nyugat-Európába irányuló exporté.

A Szovjetunióba szállított japán kivitel intenzitása igen eltérően alakult attól, amit a Kelet-Európába menő export esetében figyelhetünk meg. E termékáram intenzitásmutatója 1960 és 1976 között erősen emelkedett 0,35-ről 0,89-re, majd a nyolcvanas évek közepétől erősen süllyedt, és 1992-re 0,28-at ért el. A mutató hosszú időn keresztül lényegesen magasabb volt, mint a Nyugat-Európa által felvett japán kivitel intenzitása, ami meglepő jelenség, különösen ha figyelembe vesszük a két ország közötti politikai feszültségeket és a békeszerződés hiányát. A távolság természetesen ebben az esetben is szerepet játszik, hiszen Oroszország ázsiai ország is, és szomszédos Japánnal. Ennek ellenére megállapítható, hogy a kereskedelempolitikai tényezők ebben az irányban kevésbé akadályozták a forgalmat, mint a másik két európai övezettel folytatott kereskedelemben.

A kelet-ázsiai övezetnek a Nyugat-Európába irányuló exportja hosszú időn keresztül változatlan intenzitású maradt, a mutató a hetvenes évek óta 0,4 körül alakult. Ez hasonló, mint az ugyanoda tartó japán kivitel intenzitása, és csak akkor látszik alacsonynak, ha összehasonlítjuk az Észak-Amerikába irányuló kelet-ázsiai export intenzitásával, mely a hetvenes évek eleje óta 1,4 és 1,8 között volt. A Kelet-Európába áramló kelet-ázsiai kivitel intenzitása – hasonlóan a japánhoz – a nyolcvanas évek végéig igen alacsony volt, a kilencvenes években azonban erősen emelkedni kezdett.

A Kelet-Ázsiából származó szovjet import intenzitása viszonylag magas volt (0,7–0,9) a hatvanas években és a hetvenes évek elején, de később lecsökkent az innen származó nyugat-európai import szintjére. 1989 óta azonban számottevően megemelkedett, és 0,7 és 1,0 között alakult. A távolság természetesen itt is szerepet játszik, de mivel a földrajzi távolságok időben nem változnak, feltételezhető, hogy a kereskedelempolitikai tényezők itt is kedvezőbbek, mint a másik két európai övezet esetében.

Az ázsiai szocialista országok kivitele igen intenzív volt a két európai szocialista övezetbe: a Szovjetunióba áramló kivitelé 2 körüli vagy fölötti volt a hetvenes évek óta. Figyelemre méltó, hogy az 1989–1991-es évek rövid visszaesése után, a következő években ismét 2,5 fölé emelkedett az intenzitás mutatója. A szocialista Ázsia övezetének a kelet-európai országokba irányuló kivitele is erős intenzitást mutatott, bár az – részben a távolság miatt – mindig némileg alacsonyabb volt, mint a Szovjetunió által felvett exporté. A hetvenes évek közepének 2 körüli intenzitása a nyolcvanas évek végére 1,0-1,2-re csökkent, majd – ellentétben a Szovjetunióba irányuló kivittel – 1991–1992-re 0,2-re esett vissza. Ezek a változások jól mutatják, hogy a politikai kapcsolatok és azok változásai milyen erősen hatnak a kereskedelem alakulására. Ez különösen állt a szocialista országokra abban az időben, amikor a nyugati országokkal szembeni ellenségeskedés volt az uralkodó hivatalos politika.

Nyugat-Európa importintenzitása az ázsiai szocialista országokból alacsony volt, és lassan süllyedő tendenciát mutatott a hetvenes évek 0,35 körüli értékétől majdnem 0,2-

re, ami alig fele volt a Japánból, illetve a Kelet-Ázsia országokból származó behozatala intenzitásának. Kétségtelen, hogy ebben az esetben is a politikai kapcsolatok játszottak meghatározó szerepet a kereskedelem alakulásában. Meglepő viszont, hogy Nyugat-Európa importintenzitása jóval alacsonyabb volt az ázsiai szocialista országokból, mint Észak-Amerikáé. Bár az utóbbi is 0,2 alatt volt a hetvenes években, de utána elkezdett emelkedni: a nyolcvanas évekre már 0,5 körül járt, míg 1993-ra a normál szintre, 1-re emelkedett. Az Egyesült Államokba irányuló kínai kivitel korlátai, úgy látszik, lényegesen gyengébbek, mint amivel Nyugat-Európában találkozunk.

Az F4. táblázat mutatja, hogyan alakult az európai övezetek exportintenzitása a Kelet-Ázsiába irányuló kivitelükben.¹⁰ A Japánba tartó kelet-európai kivitel intenzitása éppen olyan alacsony volt, mint az ellenkező irányú forgalomé, bár némi emelkedés figyelhető meg a nyolcvanas évek végén. A Kelet-Ázsiába áramló export intenzitása egy U-görbéhez hasonló: az 1965 évi 0,35-ös mutató a hetvenes évek közepére 0,1-re csökkent és ezen az alacsony szinten maradt a nyolcvanas évek végéig. Ekkor újra emelkedni kezd és 1993-ra 0,4-es szintet ért el. Ebben persze közrejátszott, hogy akkor a kínai importadatok is már ennek a régióknak az adatai között jelentek meg. Kelet-Európa szocialista Ázsiába (döntően Kínába) irányuló kivitelének intenzitása ugyanis a hetvenes évek végéig 2,0 felett járt, de még az utolsó két regisztrált évben, 1989–1990-ben is 1,64 volt.

Nyugat-Európa Japánba áramló exportjának intenzitása a hetvenes években és a nyolcvanas évek elején sokkal alacsonyabb volt, mint az onnan származó importjéé, majd elkezdett emelkedni a 0,2-es szintről 0,35 körüli értékre. De így is számottevően alacsonyabb maradt, mint az ellenkező irányú japán exporté. Ez jól mutatta annak a nyugat-európai panasznak a jogosultságát, hogy exporttermékeik nehezebben jutnak be a japán piacra, mint a japán termékek a nyugat-európai piacokra. Tegyük ehhez hozzá, hogy a forgalom mindkét irányban alacsonyabb intenzitású a normál szint felénél is, ami azt mutatja, hogy az import tényleges – és nem formális – liberalizálása területén még mindkét félnek jócskán lenne tennivalója. A Japánnal folytatott kereskedelemről eltérően, nincs nagy különbség Nyugat-Európa és Kelet-Ázsia forgalmának két intenzitásmutatója között, mindkettő elég stabilan 0,4 körül jár.

A Japánba irányuló szovjet export intenzitása 1973-at követően 0,74-ről csökkenni kezdett, és a nyolcvanas évek elejére 0,2-re süllyedt, majd újra felemelkedett 0,75-re 1993-ban. Ez igen figyelemreméltó jelenség, nemcsak azért, mert az európai FÁK-országok köre lényegesen kisebb, mint a volt Szovjetunióé, hanem főleg azért, mert exportintenzitásuk közel kétszerese a Japánból származó importjuk intenzitásának. A Szovjetunió kivitele a Kelet-Ázsia övezetbe hosszú időn keresztül csekély – 0,3 és 0,4 közötti – intenzitású volt, majd 1989–1989 között még ez is a felére esett vissza, hogy azután 1992-ben már újra a korábinál sokkal magasabbra, 0,8-re emelkedjék. Ez a rendkívüli változás nyilvánvalóan azzal függött össze, hogy ekkor már Kína importja is ebben a régióban szerepelt, a szocialista Ázsiába tartó szovjet kivitel intenzitása ugyanis mindig igen magas volt: 3,0 és 6,0 között mozgott.

Néhány következtetés

Mondhatunk-e valamit a jövőről az európai és kelet-ázsiai övezetek közötti kereskedelem múltbéli intenzitásának alapján? Kelet-Európa esetében a fejlődés várható iránya elég egyértelműen körvonalazódik. A közép-kelet-európai országok külkereskedelmének li-

¹⁰ A Szovjetunió 1991. évi exportadatai hiányoznak. 1991 óta a kínai importadatok a Kelet-Ázsia övezetben szerepelnek.

beralizálása és piacgazdaságuk megszilárdulása minden valószínűség szerint emelni fogja a korábban rendkívül alacsony kereskedelmi intenzitásukat a kelet-ázsiai országokkal. Hozzátehetjük, hogy nemcsak az intenzitásmutatók emelkedésére lehet számítani, hanem arra is, hogy annál erősebb lesz az emelkedés, minél alacsonyabbak voltak azok korábban. Ez a forgalom mindkét irányára vonatkozóan várható, így például a kelet-európai országokba irányuló japán kivitel rendkívül alacsony intenzitása – 1993-ban 0,09 értéket mutatott! – várhatóan közeledni fog a Nyugat-Európába áramló japán export intenzitásához, ami 1993-ban 0,43 volt. Hasonló fejlemények várhatók a kelet-ázsiai országok Kelet-Európába irányuló kivitelében is.

Azt viszont már nem lehet hasonló valószínűséggel előrelátni, hogyan fog változni Nyugat-Európának az ázsiai országokkal folytatott kereskedelme. Rámutattunk például arra az óriási különbségre, ami az Észak-Amerikába és a Nyugat-Európába irányuló japán export intenzitása között feszül: az előző több mint háromszor akkora, mint az utóbbi. Számítani lehet arra, hogy ez a nagy különbség idővel csökkenni fog, s főként arra, hogy Nyugat-Európa importintenzitása emelkedni fog Japánból és a többi kelet-ázsiai országból is. A világgazdaság globalizálódása előrehalad, a kereskedelem további liberalizálása csökkenteni fogja a kereskedelem útjában még meglévő akadályokat. Az azonban egyáltalán nem nyilvánvaló, hogy ez mikor fog bekövetkezni. Figyelembe véve az intenzitásmutatók hosszú időn keresztül tartó nagyfokú stabilitását és igen lassú növekedését, kérdéses, hogy milyen tényezők tudnának gyorsabb változást előidézni a forgalom adataiban.

Tanulmányunk egyik tanulsága az, hogy *a világgazdaság globalizálódása és a világkereskedelem liberalizálása milyen rendkívüli – és általában fel nem ismert – lehetőségeket tár fel a nemzetközi kereskedelem bővítésére*, ami az általunk használt fogalom szerint a nemzetközi kereskedelem „normalizálódását” jelenti. Ennek bemutatására játszottunk el egy kicsit a számokkal! Nézzük meg, mi történt volna, ha

- a Nyugat-Európába irányuló japán export intenzitásának mutatója az 1993. évi 0,43 helyett 0,75, és a Japánba szállított nyugat-európai exporté 0,36 helyett 0,7 lett volna;

- a Kelet-Európába irányuló japán export intenzitásának mutatója az 1993. évi 0,09 helyett 0,3, és a Japánba irányuló kelet-európai exporté 0,12 helyett 0,3 lett volna!

Az F3. és az F4. táblázatra pillantva, ezek a feltételezett változások nem tűnnek túlzott mértékűnek: az első esetben Nyugat-Európa importintenzitása Japánból csak fele akkora lett volna, mint Észak-Amerikáé, a második esetben pedig Kelet-Európa importintenzitása alacsonyabb lett volna, mint amekkora Nyugat-Európáé volt ténylegesen. Számításunkban az 1993. évi volumenadatokat használjuk, tehát azt kérdezzük, mi történt volna, ha az akkori világkereskedelem a becsült intenzitásmutatóknak megfelelően oszlott volna el a vizsgált övezetek között. Ha a jövőre vonatkozóan végeznénk ilyen becslést, sokkal nagyobb hatással lennének a feltételezett kereskedelempolitikai változások a forgalomra, mivel az összeforgalom növekedését is figyelembe kellene venni. Ebből következik, hogy a szemléltető példánkban kiszámított adatok lényegesen alábecsülik a jövőben várható változásokat.

A fenti feltételezett kereskedelmi intenzitásokat és az 1993. évi kereskedelmi adatokat az intenzitásmutató képletébe visszahelyettesítve a következő eredményeket kapjuk:

- a Nyugat-Európába irányuló japán export 46,6 milliárd dollárral, az ellenkező irányú forgalom pedig 56,1 milliárd dollárral lett volna nagyobb;

- a Kelet-Európába irányuló japán export 1,5 milliárd dollárral, az ellenkező irányú forgalom pedig 643 millió dollárral lett volna nagyobb a ténylegesnél.

Ezek rendkívüli mértékű változásokat jelentettek volna: az első esetben a két övezet közötti forgalom irányonként 71, illetve 94 százalékkal, a második esetben pedig 227, illetve 157 százalékkal lett volna nagyobb a valóságos áramlásoknál.

Ez a kis számjáték nem előrejelzés akar lenni, csak azt igyekeztem megmutatni, hogy mekkora kihasználatlan lehetőségek vannak a kereskedelem bővítésére Európa és Kelet-Ázsia között, ahol a múltban kialakult kereskedelempolitikai feltételek a forgalom mértékét jóval a normál szint alá szorították. Ha a kereskedelem jövőbeli fejlődési lehetőségeit vizsgálnánk, akkor természetesen számos egyéb tényezőt is figyelembe kellene vennünk, mint például a gazdaságok várható növekedési ütemét, a kereskedelmi mérlegek alakulását, a tőkeáramlásokat, a szolgáltatások nemzetközi forgalmát stb. *Aligha kétséges azonban, hogy a kereskedelmi akadályok további kiküszöbölése és a minden oldalra nyitott exportösztönző gazdaságpolitika elterjedése jelentősen meg fogja változtatni a világkereskedelem nagyságát és övezeti szerkezetét is.*

Függelék

A kereskedelemáramlási modell övezetei és árucsoportjai

Övezetek

Szovjetunió/Oroszország: *SU*
 Közép-Kelet-Európa: *EE*
 Szocialista Ázsia/ Kína: *SA*
 Nyugat-Európa: *WE*
 Észak-Amerika: *NA*
 Japán: *JP*
 Egyéb fejlett országok: *OD*
 Latin-Amerika: *LA*
 Afrika: *AF*
 Nyugat-Ázsia: *WA*
 Kelet-Ázsia: *AS*
 Világkereskedelem összesen: *WT*

Árucsoportok	Rövidítések	SITC-klasszifikáció
Élelmiszer- és mezőgazdaság	<i>AGRPROD</i>	0 + 1 + 4 + 2 - 27 - 28
Ásványok és fémek	<i>MINMET</i>	27 + 28 + 67 + 68
Energiahordozók	<i>FUELS</i>	3
Vegyikérek	<i>CHEM</i>	5
Egyéb iparcikkek	<i>OTMAN</i>	6 + 8 - 67 - 68
Gépek	<i>MACH</i>	7 + 9
Világkereskedelem összesen	<i>WT</i>	0 + ... + 9

Megjegyzés: Az egyes övezetekhez tartozó országok felsorolása megtalálható: UN Standard Country Codes, Statistical Papers, Series M No. 49. Az árucsoport-beosztás részleteit tartalmazza: UN Standard International Trade Classification, Revision 2 and 3. Statistical Papers, Series M No. 34.

F1. táblázat
Kelet-Ázsia exportja Európába
(millió dollár)

Év	JP export				SA export				AS export			
	SU	EE	WE	TW	SU	EE	WE	TW	SU	EE	WE	TW
	importővezetekbe											
1955	2	9	195	1 990	740	220	120	1 410	31	61	1 990	6 768
1960	60	4	475	4 057	1000	360	235	2 062	190	125	2 060	7 552
1965	170	40	1 100	8 462	410	190	305	2 018	385	185	2 200	9 283
1970	341	107	2 910	19 315	235	250	394	2 305	494	271	2 964	14 822
1975	1625	574	8 081	55 750	599	637	1 009	7 241	868	467	8 779	46 428
1980	2778	807	21 463	129 541	1230	1415	3 031	19 959	2145	772	25 953	142 891
1981	3259	758	23 687	151 769	1044	1035	2 899	22 594	2726	759	23 673	152 173
1982	3899	584	21 454	138 380	1362	858	2 500	23 494	2608	548	23 172	150 793
1983	2821	747	23 048	146 660	1549	1054	2 801	24 050	2507	587	22 046	158 070
1984	2518	492	23 808	169 940	1838	1049	2 600	24 438	2790	611	24 439	181 795
1985	2751	564	24 934	175 659	2328	1462	2 676	30 061	2206	664	25 888	160 099
1986	3150	682	36 927	208 801	2935	1716	3 952	34 050	2028	616	30 476	193 148
1987	2563	717	45 155	228 787	3078	2091	4 620	42 781	2366	674	43 732	252 502
1988	3130	776	55 736	264 373	3718	2478	5 525	51 485	2447	957	54 937	311 492
1989	3082	673	56 283	274 742	1849	1557	5 555	53 048	5329	1498	60 188	320 436
1990	2563	745	62 412	286 272	2239	909	6 147	61 661	6595	1424	72 508	344 984
1991	2115	922	68 325	314 525	1823	255	7 340	71 113	5502	2835	82 504	445 146
1992	1128	762	71 584	339 651	2448	313	8 331	84 850	4055	2607	89 590	504 117
1993	1581	660	64 117	360 911	2821	675	12 677	91 744	4880	2835	91 944	557 388

F2. táblázat
Kelet-Ázsia exportjának növekedése 1970–1993
(1980 = 100)

Év	JP export				SA export				AS export			
	SU	EE	WE	TW	SU	EE	WE	TW	SU	EE	WE	TW
importővezetekbe												
1970	12	13	14	15	19	18	13	12	23	35	11	10
1971	14	20	16	19	26	18	14	13	22	33	12	12
1972	18	29	22	22	32	20	18	16	25	41	16	15
1973	17	40	30	29	40	29	26	25	31	48	25	23
1974	40	71	39	43	45	38	33	33	46	63	32	33
1975	58	71	38	43	49	45	33	36	40	60	34	32
1976	81	68	50	52	54	52	37	40	44	79	47	43
1977	70	91	60	62	61	65	38	43	58	70	54	51
1978	90	86	69	75	78	85	48	60	52	72	62	60
1979	89	100	77	79	92	91	71	76	75	85	85	79
1980	100	100	100	100	100	100	100	100	100	100	100	100
1981	117	94	110	117	85	73	96	113	127	98	91	106
1982	140	72	100	107	111	61	82	118	122	71	89	106
1983	102	93	107	113	126	74	92	120	117	76	85	111
1984	91	61	111	131	149	74	86	122	130	79	94	127
1985	99	70	116	136	189	103	88	151	103	86	100	112
1986	113	85	172	161	239	121	130	171	95	80	117	135
1987	92	89	210	177	250	148	152	214	110	87	169	177
1988	113	96	260	204	302	175	182	258	114	124	212	218
1989	111	83	262	212	150	110	183	266	248	194	232	224
1990	92	92	291	221	182	64	203	309	307	184	279	241
1991	76	114	318	243	148	18	242	356	257	367	318	312
1992	41	94	334	262	199	22	275	425	189	338	345	353
1993	57	82	299	279	229	48	418	460	228	367	354	390

F3. táblázat
Kelet-ázsiai övezetek exportintenzitása

Év	JP export			SA export			AS export		
	SU	EE	WE	SU	EE	WE	SU	EE	WE
importővezetekbe									
1955	0,03	0,10	0,23	16,15	3,37	0,20	0,14	0,19	0,70
1960	0,35	0,02	0,27	11,48	2,93	0,27	0,60	0,28	0,64
1965	0,48	0,08	0,28	4,81	1,56	0,33	0,98	0,33	0,52
1970	0,48	0,10	0,33	2,75	1,95	0,37	0,90	0,33	0,43
1971	0,45	0,12	0,31	3,38	1,75	0,35	0,83	0,29	0,42
1972	0,46	0,15	0,36	3,12	1,57	0,36	0,67	0,28	0,43
1973	0,37	0,17	0,37	2,70	1,55	0,33	0,58	0,22	0,42
1974	0,67	0,22	0,34	2,84	1,76	0,34	0,70	0,22	0,39
1975	0,71	0,19	0,34	2,02	1,61	0,32	0,46	0,18	0,44
1976	0,89	0,16	0,36	2,24	1,80	0,32	0,41	0,19	0,45

F3. táblázat folytatása
Kelet-ázsiai övezetek exportintenzitása

Év	JP export			SA export			AS export		
	SU	EE	WE	SU	EE	WE	SU	EE	WE
	importövezetekbe								
1977	0,67	0,18	0,37	2,41	2,10	0,31	0,47	0,15	0,44
1978	0,72	0,14	0,35	2,25	2,00	0,28	0,36	0,13	0,43
1979	0,71	0,17	0,35	2,20	1,87	0,31	0,42	0,13	0,43
1980	0,68	0,15	0,37	1,96	1,70	0,34	0,48	0,13	0,40
1981	0,63	0,12	0,38	1,36	1,13	0,32	0,53	0,12	0,38
1982	0,74	0,10	0,38	1,53	0,86	0,26	0,46	0,09	0,37
1983	0,49	0,11	0,39	1,65	0,97	0,29	0,41	0,08	0,34
1984	0,40	0,07	0,36	2,05	1,00	0,27	0,42	0,08	0,34
1985	0,42	0,08	0,36	2,06	1,21	0,22	0,37	0,10	0,41
1986	0,44	0,07	0,42	2,54	1,08	0,27	0,31	0,07	0,37
1987	0,37	0,07	0,45	2,36	1,15	0,24	0,31	0,06	0,39
1988	0,40	0,08	0,48	2,42	1,23	0,25	0,26	0,08	0,40
1989	0,45	0,07	0,46	1,40	0,88	0,23	0,67	0,14	0,42
1990	0,46	0,07	0,46	1,86	0,40	0,21	0,98	0,11	0,44
1991	0,43	0,14	0,47	1,64	0,17	0,22	0,79	0,31	0,40
1992	0,28	0,12	0,46	2,45	0,19	0,22	0,68	0,27	0,39
1993	0,37	0,09	0,43	2,62	0,37	0,34	0,75	0,25	0,40

F4. táblázat
Az európai övezetek exportintenzitása

Év	SU export			EE export			WE export		
	JP	SA	AS	JP	SA	AS	JP	SA	AS
	importövezetekbe								
1955	0,03	16,90	0,08	0,03	3,93	0,14	0,20	0,17	0,77
1960	0,45	10,59	0,25	0,03	3,49	0,24	0,23	0,45	0,65
1965	0,63	5,35	0,67	0,07	1,64	0,35	0,21	0,41	0,54
1970	0,63	4,50	0,32	0,10	1,84	0,23	0,25	0,39	0,44
1971	0,69	5,51	0,29	0,08	2,14	0,28	0,24	0,35	0,43
1972	0,68	5,58	0,32	0,08	1,98	0,20	0,23	0,34	0,40
1973	0,74	4,46	0,37	0,08	1,65	0,16	0,24	0,39	0,38
1974	0,69	3,45	0,60	0,08	1,57	0,25	0,19	0,44	0,39
1975	0,50	3,40	0,39	0,07	1,94	0,22	0,17	0,58	0,39
1976	0,49	5,10	0,29	0,06	2,44	0,12	0,17	0,55	0,38
1977	0,50	4,57	0,33	0,07	2,14	0,11	0,18	0,41	0,39
1978	0,41	3,74	0,27	0,07	2,18	0,12	0,21	0,50	0,40
1979	0,40	3,37	0,33	0,08	2,09	0,14	0,20	0,52	0,39
1980	0,33	2,97	0,39	0,06	1,93	0,16	0,16	0,37	0,36
1981	0,24	3,09	0,38	0,06	1,57	0,16	0,17	0,34	0,37
1982	0,20	3,26	0,35	0,06	1,62	0,14	0,17	0,34	0,38
1983	0,21	3,04	0,35	0,08	1,40	0,13	0,19	0,36	0,37
1984	0,20	2,66	0,39	0,08	1,15	0,11	0,21	0,33	0,37

F4. táblázat folytatása
Az európai övezetek exportintenzitása

Év	SU export			EE export			WE export		
	JP	SA	AS	JP	SA	AS	JP	SA	AS
	importövezetekbe								
1985	0,23	2,59	0,41	0,07	1,21	0,11	0,23	0,42	0,39
1986	0,31	3,26	0,35	0,08	1,16	0,12	0,29	0,40	0,40
1987	0,30	3,49	0,36	0,09	1,10	0,12	0,33	0,36	0,40
1988	0,34	3,53	0,32	0,11	0,86	0,10	0,34	0,31	0,37
1989	0,36	4,90	0,14	0,14	1,64	0,15	0,34	0,39	0,40
1990	0,61	6,37	0,16	0,06	1,64	0,13	0,37	0,40	0,41
1991				0,31		0,44	0,35		0,33
1992	0,68		0,82	0,12		0,36	0,34		0,33
1993	0,75		0,74	0,12		0,36	0,36		0,37

Hivatkozások

- ECE [1973]: Trade Network Projections and International Consistency Tests. Economic bulletin for Europe, UN ECE, New York. Vol. 24, No. 2.
- ECE [1985]: The Changing Intensity of East-West Trade. Economic bulletin for Europe, UN ECE, New York. Vol. 37.
- FROMENT, R.–ZIGHERA, J. [1964]: La structure du commerce mondiale. Paper presented to the Conference of the Econometric Society.
- LEONTIEF, L. W.–STOUT, A. [1963]: Multi Regional Input-Output Analysis. Megjelent: *Barna, T.* (szerk.): Structural interdependence and economic development. MacMillan, London.
- NAGY ANDRÁS [1972]: Internal and international consistency of foreign trade estimations. Megjelent: *Bródy András–Carter, A. P.* (szerk.): Input-Output Techniques. North Holland Publishing Co., Amsterdam.
- NAGY ANDRÁS [1977]: A világereskedelem struktúrája és jövője. Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó, Budapest.
- NAGY ANDRÁS [1980]: A világereskedelem változásainak összefoglaló elemzése. A világereskedelem szerkezeti változásai 1955–1977 között. MTA Közgazdaságtudományi Intézete.
- NAGY ANDRÁS [1983]: Structural Changes and Development Alternatives in International Trade. Megjelent: *Hickman, B. G.* (szerk.): Global International Economic Models. North-Holland Publishing Co., Amsterdam.
- NAGY ANDRÁS [1985]: Changes in the Structure and Intensity of East-West Trade. *Acta Oeconomica*, 359–375. o.
- NAGY ANDRÁS [1995]: CMEA Integration and Trade Structure. Megjelent: *Panic, M.–Vacic, A. M.* [1995].
- PANIC, M.–VACIC, A. M. (szerk.) [1995]: Economic Integration in Europe and North America. Economic Studies No. 5., UN ECE, Genf.
- THEIL, H. [1967]: Information and Economic Theory. North-Holland Publishing Co., Amsterdam.